

MODERN DEVLET AKLININ İNŞASI SÜRECİNDE ULUSAL KİMLİĞİ YARATMA MÜCADELESİ

E. Aras ERGÜNEŞ*

Kısa özet

Modern devlet anlayışında iktidar meşruiyetini ilahi otoriteden değil, ulus olarak tanımladığı homojen ve seküler sosyal yapı iddiasından alır. Bu makalede Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan uluslaşma bilinci, modern ulus-devlet anlayışı çerçevesinde incelenmektedir. İmparatorluktan ulus-devlete gelişen yeni bir ulusal kimlik ve devlet anlayışı yaratma süreci, içerisinde farklı yaklaşımlar barındırır. İlk olarak Türk ulusal kimliğinin yaratımı aşamasında ortaya konan kuramlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun çerperlerinde örgütlenmeye başlayan ulusal hareketler ele alınacaktır. Bunlar arasında yeni bir ulusal kimlik yaratma sürecinde Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in temsil ettikleri iki farklı gelenek ve uluslaşma ideolojisi bu makalenin odağındadır. Çalışmada daha sonra bahsedilen iki farklı uluslaşma yaklaşımının Türkiye'de modern devlet aklının (*raison d'état*) 1923'den günümüze geçirdiği dönüşümleri nasıl etkilediği gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ulus-devlet, Ulusal Kimlik, Milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye, Devlet Aklı

Struggle for Creating a National Identity in the Process of Constructing the Modern Raison d'État

Abstract

The sovereign in modern states acquires its legitimate power not from divine authority but from the ideal of homogenous and secular social structure which it identifies as nation. In this paper, the national consciousness that emerged in the final period of Ottoman Empire is examined within the framework of the concept of modern nation-state. The course of constructing a new national identity and a new state from the period of demise of the empire to the foundation of the republic had led to a variety of approaches. This article will first survey the approaches on the construction of the Turkish national identity set forth by the nationalist movements organized at the margins of the empire. In this regard two different traditions and nation-building ideologies represented by Yusuf Akçura and Ziya Gökalp in the course of constructing new national identity will be the focus of the article. Then I will demonstrate how these movements influenced the transformation of the Turkish modern *raison d'état* from 1923 to present.

Keywords: Nation-state, National Identity, Nationalism, Ottoman Empire, Turkey, *raison d'état*

* Dr., argunes@gmail.com

Modern Devlet ve Ulus

Bir arada yaşamak zorunda olan insan topluluklarının, toplumsal yaşamın gündelik düzenini, aralarındaki hukuki anlaşmayı ve moral değerleri koruyabilmek için iradelerini üstün bir otoriteye hasretmeleri bakımından Devlet örgütlenmesini Antik dünyadan günümüze kadar sürdürmek mümkündür. Friedrich Meinecke, Alman Devletinin Prusya döneminden ikinci Bismarck hükümetine kadarki seyrini incelediği *Cosmopolitanism and The National State* adlı eserinde, devlet aklını yukarıda dile getirdiğimiz süreklilik fikri eşliğinde açıklamaya çalışır. Meinecke'ye göre devlet kavramının ya da ulus devlet fikrinin içini doldurabileceğimiz tarih dışı bir durumdan bahsetmek mümkündür. Meinecke için devletin bir özelliği de koruduğu ve varlığını dayandırdığı ahlaki ve hukuki ilkeleri askıya alma yetkisine sahip olan tek güç olmasıdır. Yine bu tanım da devleti tarihin dışına yerleştiren bir bakış açısından hareketle söylenmektedir.

Ancak devlet iddia edildiği üzere, sahip olduğu ve doğa yasalarına dayandırılan nitelikleri nedeniyle değişmez bir öze sahip olabilir mi? Bu konu düşünce tarihi açısından tartışmalı bir konudur. Birçok düşünür Meinecke'nin aksine modern anlamıyla devletin kökenini 15. ve 17. yüzyıllar arasında Avrupa'daki sosyo-ekonomik gelişmelere paralel olarak ortaya konulan özgün bir düşünce biçiminde bulur. Devlet düşüncesinin modern anlamını kazandığı bu sosyo-ekonomik ortamda, politik anlamda devletin egemenlik tanımında da önemli bir kopuş yaşanmıştır. İktidarlar artık egemenliklerini ruhani otoriteye dayandırmadıklarından cismani iktidar, ruhani iktidarı kendi içinde eritmiştir. Dolayısıyla modern devletin bu ayrıma izin veren laik formu, geçmiş biçimlerinden kesin olarak farklı ve özgün bir yapıya sahiptir (Akal 1995, 29). Modern devletlerin bu seküler biçimi, egemenlik tarzlarının ve egemenliklerinin dayandığı meşru zeminin de modern öncesi devletlerden farklı olduğunu bizlere gösterir (Pierson 2000, 47).

İktidarın meşruiyetine dair bahsedilen bu gelişmelere elbette bir dizi ekonomik dönüşüm ve dolaylı etkileri eşlik eder. Toprağa dayalı, kölelik ve serflik gibi katı emek kategorileri ile şekillenmiş olan feodal ekonomik yapının, ücretli emeğe dayalı artı-değer üretimi temelinde şekillenen kapitalist ekonomiye dönüşmesi ile birlikte, insan toplulukları kitleler halinde yaşamlarını sürdürebilmek için yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Üretim tekniklerinin ve kitle mobilizasyonunun gelişmesi ile birlikte geçmiş iktidar yapılarında çok da olanaklı gözükmeyen teritoryal bir homojen iktidar yaratımı artık mümkün ve hatta gerekli hale gelmiştir. Gereklidir çünkü ücretli emeğe dayalı bu yeni düzende kitlelerin homojenizasyonu modern devlet aklının (*raison d'état*) kendisi gibi benzer durumdaki modern devletlerle girdiği mücadelede kendisine avantaj sağlayabilecek bir sosyo-ekonomik yapıya işaret etmektedir.

Tüm bu nedenlerle ortak köken, ortak dil, tarih ve kültüre sahip olan insanlar topluluğu anlamındaki ulus ile devleti bir araya getiren bu yeni devlet biçiminde, bir milli tarih anlatısı ile kitlelerin ortak ve kolektif bir kimlik oluşturması sağlanır. Benedict Anderson tarihin belirli bir aşamasından sonra ortaya çıkan bu kurguyu hayali bir cemaat olarak adlandırır (bkz. Anderson 2004). Habermas ise yapmış olduğu tespit, hâkim kapitalist ekonomik ilişkiler içerisinde bir aktör halini alan devletin, diğer devletler karşısındaki ekonomik mücadelesinde, diğer devletlerin karşısında kapsayıcı ve bütünleştirici bir misyona sahipken, hâkim ulusun dışında kalan 'içerideki' azınlıklar için, devletin bu kez dışlama pratiğinin parçası olduğunu ifade eder (Habermas 2005, 19). Habermas ile benzer bir biçimde milliyetçilik çalışmalarında sıklıkla referans gösterilen isimlerin başında gelen Ernest Gellner de devletin kontrolünde bir ekonomik örgütlenme için homojen bir toplum idealinin gerektiğini, bu nedenle ulus devletin kapitalist ekonomik örgütlenme için

en uygun biçim olduğunu ifade eder. Gellner'e göre Batı'da liberal tüketim toplumunu oluşturan sosyo-ekonomik süreçler, rekabetçi doğalarından ötürü insanları sadece kendi kültürlerinin sağlama alabildikleri alanlara hapsettiğinden, aynı zamanda milliyetçiliği de doğurmuştur. Yani kaynağını Aydınlanma düşüncesinde bulan modern düşüncenin ortaya çıkışına aynı zamanda yeni bir sosyo-kültürel yapı ve bununla paralel olarak milliyetçiliğin ortaya çıkışı eşlik etmiştir. Diğer bir deyişle, Batı'da modernliğin ortaya çıkışına milliyetçiliğin ortaya çıkışı eşlik etmiştir (Gellner 1998, 225).¹

Bu çalışmada, yukarıda anlatılan ulus-devletleşme sürecine modern Türkiye'nin nasıl entegre olması gerektiğine dair temel soru [ki bu soru aynı zamanda kendisine dolayımlanan, Nasıl Batılılaşmalı? Nasıl Kapitalistleşmeli? Sorularını da kapsar] karşısında geliştirilen argümanların oluşumunda özellikle *criollo* Türklerin "siyasi hac"² faaliyetleri ve bunun resmi söylem içerisindeki yeri ele alınacaktır. *Criollo* kavramı Benedict Anderson tarafından Avrupalı olmakla birlikte Amerikalarda doğmuş ve Avrupa'da uluslaşma hareketlerinin içinde yer almış kişiler için kullanılmaktadır. Kavramı Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde ortaya çıkan uluslaşma faaliyetlerine taşıdığımızda Gün Soysal'ın Benedict Anderson'un *criollo* kavramını karşılayan "Dış Türkler" ifadesini, Osmanlı Devleti'nin çeperlerindeki vilayetlerden gelecek uluslaşma sürecine dâhil olan Türkler için kullandığını görürüz (Soysal 2003, 483–504).

Uluslaşma Hareketleri: Galiptir Bu Yolda Mağlup

19. yüzyılda henüz Osmanlı toplumunda dönemin ulus devletlerine oranla bir milli hareket gelişmemiştir. Erken Cumhuriyet döneminin doğu-batı eklektizmini savunan düşünürlerinden Ahmet Ağaoğlu'na göre, Osmanlı Devleti'nde milli bir politik hareket eksikliğinin üç nedeni vardır. Bunlardan ilki mezhep çatışmasına olanak veren bir devlet örgütlenmesine sahip olması, ikincisi İslamiyet'in kabulünden sonra tarih yazımını neredeyse tamamen İslamiyet sonrası üzerinden kurması, son olarak ise milli bilinç yokluğudur (Gümüüşoğlu 2003, 269–274). Burada Ağaoğlu'nun 'milli bilinç yokluğu' biçiminde ifade ettiği durum, saydığı etkenlerin aslında hem nedeni hem de sonucu olarak görülebilir. Zira öncelikle Osmanlı Devleti, devlet örgütlenmesi anlamında modernleşmeyi deneyimlemeye başladığı 19. yüzyılda henüz Sünni-İslami kimliğin hâkim olduğu bir devlettir. Bu din merkezli anlayışı özellikle Osmanlı Devleti'nin hukuk ve eğitim kurumlarında görmek mümkündür.³

Osmanlı Devleti, Balkanlardaki yayılcı siyasetinin temelini İslam kimliğini yerleştirdiğinden, Balkanlardaki halkları İslamlaştırarak Osmanlı Devleti'ne dâhil etme siyaseti gütsede, bir ulus kimliğinin en temel bileşenlerinden olan dil konusunda Türkçe'yi Balkanlara yaymayı düşünmemiştir. Bu bakımdan Somel'in de belirttiği üzere, Osmanlı-Rus harbini takip eden süreçte, 19. Yüzyılın son çeyreğinde Balkanlardan Osmanlı Devleti'ne gerçekleşen göçlerle Anadolu'ya yerleşen kitlelerin "Türk" kimliğine dair algılarında, ortak

- 1 Gellner'in, ekonomik kapitalizmin yarattığı politik devlet örgütlenmesinin millet fikrini öncelendiği yönündeki tezine eleştirel yaklaşan görüşler de mevcuttur. Milliyetçi ideolojilerin ortaya çıkış koşullarındaki farklı motivasyonlara dair kısa bir özet için bkz. (Öğün 1997, 207–210).
- 2 Benedict Anderson "siyasi hac" kavramını öncelikle antropolog Victor Turner'in saptamalarından yola çıkarak, birlikte kılan yolculuğun, yolculuğu yapan topluluk içerisinde zamanla bir anlam kazandığından bahsederek, dinsel hac'ları burada örnek gösterir. Bu örneği siyasete taşıdığına ise, *criollo*'ların merkez dışından kendi topraklarına yaptıkları yolculuk, kendi anlamını ve oydasını yolculuk sırasında edinen "siyasi hac" faaliyetine dönüştür.
- 3 Osmanlı Devleti'nde gerek hukuki kararlarda kadıların muhakemelerinde gerekse de emperyal siyaset içerisinde Darül-İslam'ı yayma düşüncesinde bu İslami karakteri görmek mümkündür. Ayrıntılar için bkz. (Somel 1997, 71–83).

dil nosyonuna sahip olmadıklarından en temel belirleyenler Osmanlı'ya has Müslümanlık yorumu ve kuramları ile birlikte Osmanlı Devleti'ne bağlılıktır (Somel 1997, 72).

Osmanlı Devleti kitlesel gücünü büyük oranda Anadolu'da yaşayan, Türk ve Türkmen halklardan alsa da, İmparatorluk yapısı içerisindeki bürokratik kesimler ve şehirde yaşayanların kendilerini 'Türk' kimliği ile tanımladıkları görülür. İmparatorluk genelinde 'Türk' denildiğinde Anadolu'da yaşayan, köylü, kaba ve çoğunlukla cahil bir sınıftan bahsedilir (Somel 1997, 73). Ancak Osmanlı tarih yazımının genel eğiliminden beslenen bu anlayışın ötesinde, özellikle İmparatorluğun altın çağı olarak nitelendirilen 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı bürokrat eliti içerisinde Orta-Asyalı Türk geçmişi bir gurur vesilesi olduğu saptaması, yapılan çalışmalarda kendine yer bulmaya başlamıştır (Deringil 1998, 217–226).

François Georgeon, Türk uluslaşmasının erken dönemini Yusuf Akçura'nın (1876 - 1935) tezleri üzerinden incelediği *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura* eserinde Osmanlı Devleti içerisinde "Türklük" unsuru vurgu eksikliğinin, özellikle imparatorluğun çeperlerinden gelen ideologlar tarafından tespit edildiğinden bahseder. Georgeon'a göre yer yer Akçura'nın serzeniş biçiminde ifade ettiği bu olguyu, özellikle Osmanlı tarih yazımında görmek mümkündür. Osmanlı'da tarih yazımını belirleyen unsurlar İslamiyet ve Osmanlı hanedan ailesi iken, Türklerin İslamiyet öncesi Asya'daki yaşantılarına ve kökenlerine vurgu ne-redeyse hiç yoktur (Georgeon 2005, 9–10).

20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti İmparatorluk sınırları içerisinde uluslaşma dalgasının etkisini göstermesi ile birlikte İmparatorluk sınırlarını muhafaza edemez duruma gelmiştir. Bu durum Osmanlı aydınını, Osmanlı devleti açısından da çözümün benzer biçimde ulus devlet olabilmekten geçtiği konusunda ikna etmiştir. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nin uluslaşma konusunda bu geri kalmışlığının açığını kapatabilmesi için Alman uluslaşması bir örnek olarak alınmıştır. Almanya'daki milli uyanışı örnek olarak almak, öncelikle aydın çevresinde bir Alman hayranlığı yaratmış ve sonrasında Birinci Dünya Savaşında Almanya ile birlikte hareket etme kararı alınmıştır.⁴ Bu bakımdan gerek 19. yüzyılın son çeyreğinde Balkan savaşlarında yaşanan yenilgiler, gerekse de Birinci Dünya Savaşı'nın tanıdığı olağanüstü hal durumu bir kayıptan ya da maceradan çok, "Türk" kimliği etrafında yeni bir ulus devlet inşa etme fikrini destekleyenler için bir olanak olarak görülmüştür. Bu noktada geç Alman uluslaşmasına etki etmiş olan Alman idealist düşünürleri arasında en öne çıkan isimlerden olan George Wilhelm Friedrich Hegel'in Alman İmparatorluğu'nun gerçek bir devlete evrilmesinde savaşların rolüne dair görüşlerine değinmekte yarar var. Terry Pinkard, Hegel'in yaşam öyküsünden hareketle Hegel düşüncesini derlediği eserinde, Hegel'in savaşa dair görüşlerine yer verir (Pinkard 2012, 141–149). Hegel, Alman Devletinin henüz birliğini sağlayamadığı ve çevresindeki Fransa, İspanya, İngiltere gibi devletlerin ya da içerideki Habsburg hanedanlığı gibi hanedanlıkların devletin kaderini belirlediği bir dönemde Fransa ile girilen savaşın, Almanya'nın parçallığını açıkça gösterecek bir araç olacağını düşünmektedir. Hegel bu görüşlerini özellikle *The German Constitution (Alman Anayasası)* isimli metninde ortaya koyar. Fransa ile Almanya arasında yapılan ve Almanya'nın Napolyon'a karşı yenildiği savaşların Almanya'nın aslında bir devlet olmadığını ona gösterdiğini söyler: "Fransa Cumhuriyeti ile yapmış olduğu savaş sayesinde Almanya bundan böyle bir devlet olmadığını kendisi deneyimlemiştir,

⁴ Türk uluslaşması ile Alman uluslaşma hareketi arasındaki benzerlikler için bkz. (Akçam 2006, 53–62). Akçam burada Türk ulusal kimliğinin ancak 20. yüzyıldan sonra düşünülmüş olmasının arayı kapama telaşıyla saldırgan yapıda olduğunu, bu durumun Alman uluslaşmasında da gözlemlenebildiğini savlar.

barış zamanında burnunun dibinde duran gerçekliği, şimdi ancak savaş zamanında daha mantıklı bir biçimde değerlendirebilmiştir” (Hegel 1964, 144).

Tarihçi Charles Tilly’ye göre de savaşlar yeni devletlerin oluşma süreçlerine katkıda bulunan siyasi ve operasyonel ortamları sağlamaktadır (Tilly 1985, 169–170). Savaş sürecinin yarattığı olağanüstü hal durumu, geçmiş iktidar yapısını işlevsiz kıldığından, içerisine girilen savaşın sonucundan bağımsız olarak savaş süreci geçmiş iktidar ve devlet yapısı içerisinde konumlanmış olan belirli ideolojilerin kendilerine koruma sağlamak ve maddi ya da psikolojik kaynak elde etmek için güçlenmelerine olanak verebilir. Bu nedenle 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti’ni, “Türklük” bilincinin başat unsur haline getirildiği bir ulus devlet olarak yeniden kurma fikrinin arkasındaki İttihat Terakki hareketi ile bu harekete çeperden katılan unsurları Tilly’nin bahsettiği bağlamda değerlendirmek gerekir.⁵

Çeperden Merkeze Bir Ulus Kurmak

II. Meşrutiyet’in ardından iktidarı devralan İttihat Terakki hareketi, etkinliğini fiilen yitiren Padişah’ın resmi olarak da yetkilerini elinden alırken, Osmanlı Türklerinin kuracağı bir ulus devlet fikrinin tohumlarını da Türklük bilinci ile topluma yayar. Özellikle bu dönem ile Balkan Savaşları arasındaki kısa sürede henüz Türk kimliğinin baskın olduğu bir Osmanlılık ideolojisinin devletin bir kurtuluş formülü olacağı fikri hem İttihat Terakki çevrelerinde hem de Ziya Gökalp (1876-1924) tarafından kabul görmekteydi (Ülker 2005, 618). Siyasi ortamdaki bu değişimi takip eden dönemde 1912-13 yıllarında Balkan Savaşları’nda yaşanan kayıpların ardından, yalnızca Balkanlardan değil Rusya coğrafyasından da Anadolu’ya gerçekleşen göç hareketleri hızlandı⁶ Bu dönemde önceki dönemlerden farklı olarak uluslaşma hareketlerinin kamusal görünürlüğü yazılı mecralardaki faaliyetleri ile birlikte artmaya başladı. Bu dönemde kurulan Türk Yurdu, Türk Ocağı, Türk Derneği, Genç Kalemler dergi ve dernekleri uluslaşma hareketlerinin yükselen seyrini de açıklar (Ülker 2005, 617).

İrk, dil ve ortak tarihi temel alan dönemin ulus yaratma yaklaşımında,⁷ özellikle Rusya’dan ya da Balkan coğrafyasından ‘ana yurda’ göç eden düşünürlerin etkinliği görülmektedir. Bu düşünürlerin yurtdışında eğitim görmeleri ve sahip oldukları yabancı diller ile Batı’daki sosyo-politik dönüşümleri yakından takip edebilmeleri, onlara içinde buldukları durumu teorik olarak da tahlil edebilme olanağını vermiştir. Anderson bu iki dilli olma durumunun altını ısrarla çizerek, ulus devletlerin kuruluş sürecinde iki dilliliğin özellikle uluslaşma hareketlerinin merkezinde yer alan batı devletlerinin dillerini bilerek, burada üretilen

5 İttihat ve Terakki Partisi 1918 yılında savaşın kaybedilmesi ile birlikte resmi olarak son bulur. Ancak savaş sonrası imzalanan Sevr Antlaşması ile Lozan Antlaşması arasında geçen 3 yıllık sürede yeni bir savaş rejiminin yarattığı hâkim ulusal kimlikten söz etmek mümkündür. Lerna Ekmekçiöğlü, Lozan Antlaşmasının Cumhuriyet dönemi azınlık politikalarını etkisini incelediği makalesinde Lozan öncesindeki savaş koşullarının, Türk Ulusunun en temel kurucu unsurunun olduğunun, erken Cumhuriyet dönemi elitleri tarafından da dile getirildiğini ifade eder. Bkz. (Ekmekçiöğlü 2014, 662)

6 Şüphesiz Osmanlı Devleti’nin ricat evresi olarak kabul edebileceğimiz 18. yüzyıldan sonra devletin çeperlerinden Anadolu’ya göç dalgası başlamıştır. 1783-1913 yılları arasında ekonomik olmayan sebeplerle Osmanlı Devleti’nin çeperlerinden Anadolu’ya 5-7 milyon Müslüman göç etmek durumunda kalmıştır. Bkz. (Akgündüz 1998, 100).

7 Her ne kadar Gökalp ve Akçura gibi erken dönem milliyetçi ideologlarda İrk unsuru göz ardı edilmemiş olsa da, Türk uluslaşmasında yoğunluklu İrk söylemine 1930’lar sonrasında gelişen İrkçi Turancı hareketlerde rastlarız. Biyolojik İrkçiliğin Türk uluslaşması üzerinde etkisi ve bunun kurumlar ile bio-siyasetin bir momenti haline gelmesi üzerine iki inceleme için bkz. (Maksudyayn 2005, 291–322), (Yaşlı 2009, 65–167).

teorileri ana vatana aktarma anlamında, erken dönem milliyetçi ideologlarında saptanan bir olgu olduğundan bahseder (Anderson 2004, 132).

Özellikle Rusya kökenli Türklerin çevresinde toplandığı Türk Yurdu dergisi ile, daha Türk-İslam sentezine yakın Türk Ocakları dergileri bu dönemde kurulurlar ve kurulur kurulmaz da Osmanlı Devleti içerisinde baskın bir ulus kimliği ihtiva etmeyen Türk kimliğini, Türklerin İslamiyet'i kabulünden önceki ortak kökenlerine ve ortak bir gelecek idealine referansla yeniden inşa etme yoluna giderler. Türk kimliğini inşa etmeye dayalı bu süreçte ortaya konan anlatılarda özellikle Türklerin Orta Asyalı bir medeniyet olarak Osmanlı yönetiminden önce farklı devletler kurdukları ve şimdikinden çok daha üstün bir yaşama sahip olduklarına değinilmiştir. Bunların yanında Türk Yurdu dergisi 1912'den sonra yeni katılımlarla genişleyerek, Türkçülüğün sadece kültürel görünümüyle değil iktisadi yanlarıyla da ilgilenmeye başlamıştır. Bu amaçla Rusyalı bir düşünür olan Parvus ekonomi sayfalarının idaresi için dergiye katıldı⁸. Derginin özellikle Rusya kökenli yazarları, kendileri de burjuva ailelerden geldiklerinden milli bir burjuva yaratmanın ulus devletin temeli olduğunun farkına varmışlardır; "İntihabı iktisadînin asıl en mühim ciheti, sanat ve ticareti hor gören ve bir Osmanlı Türk'üne layık meşgale ancak askerlik ve memurluktur, diyen hatalı ve zararlı zihniyetin değişmesidir. Osmanlı saltanatında Türk burjuvazisi hemen hemen yok gibiydi [...] Osmanlı, yalnız sipahi ve memurdu. Hâlbuki zamanımız devletlerinin temeli burjuvazidir; muasır büyük devletler, sanatkâr, tüccar ve bankacı burjuvaziye dayanarak teessüs etmiştir" (Gümüšoğlu 2003, 273). Dolayısıyla Türk uluslaşma hareketi açısından en büyük zorluklardan biri, kurulu bir burjuva sınıfının üzerinde yükselmektense uluslaşma hareketinin içinde kendi burjuvasını yaratmak zorunda olmasıdır.⁹ Bu amaçla Parvus'un ekonomi alanındaki fikirleri ve tahlillerine ihtiyaç duyarlar, hatta dergi 1912'yi takip eden iki yıl boyunca ekonominin önemini satırlarına aktarır. Georgeon'a göre Türk Yurdu dergisi içerisinde ekonomi modeli ve sorunları üzerine tartışmalar daima önemlidir. Burada amaç, öncelikle burjuvazi sınıfına sahip olmanın bir ulus-devlet yaratmak için olmazsa olmaz bir kategori olduğu kabulünden hareketle sermaye sahibi kesimlere modern ekonomi düzenini kavratmak ve bu yolla Türk burjuvazisi yaratmak için milli bir iktisat inşa etmektir (Georgeon 2005, 71). Türk Yurdu dergisi çevresi 1915 yılını milli iktisadın uyanışı için bir milat kabul ederken, milli iktisadın gerekliliğine dair düşüncelere 1915 öncesinde Türk Ocağı çevresinde rastlamak mümkündür (Toprak 1995, 147). 1908 sonrasında Ziya Gökalp'in de savunuculuğunu yaptığı milli bir ekonomi yaratma düşüncesi, ortaya neomerkantilist bir iktisat politikası çıkarmıştır. Osmanlı'nın özellikle kapitülasyonlar sonrasında dışa bağımlı olan ticaret ekonomisine bir tepki niteliği taşıyan bu milli ekonomi hareketi, ekonomide liberal kuralların yerine devletçi ve korumacı bir anlayışın getirilmesini benimseyordu (Toprak 1995, 145). Gökalp milli iktisat ve sanayi yaratabilmenin ancak korumacı ekonomik politikalarla mümkün olduğunu, Friedrich List, John Ray ve Manchester ekonomistlerinin ortaya koyduğunu ifade eder (Gökalp 2003, 137). Bu durum Gökalp'e göre ekonomi biliminin aslında evrensel ilkelere dayanmadığını kanıtlamıştır. Dolayısıyla farklı milletler tarafından uygulanmış ekonomi modelleri yerine, Türklere uygun milli bir iktisat modeli geliştirilmelidir.¹⁰

⁸ Parvus'un (Alexander Helphand) Türk uluslaşma hareketinin ekonomi tezlerine etkisi için bkz. (Berkes 2012, 461-470).

⁹ Taner Akçam bu noktada Osmanlı'da Müslüman halkın Hristiyanlardan üstün olduklarını göstermek adına ticaretle uğraşmayıp devlet bürokrasisinde yer almayı istemelerini batıda antisemitizmi doğuran sınıfsal ekonomik örgütlenme anlayışına benzetir (Akçam 2006, 57).

¹⁰ Gökalp milli iktisat tezini güncel ekonomi kuramlarının yanında etnik kökene ve öze dair belirlemelerle destekler: "Türkler özgürlük ve bağımsızlığı sevdikleri için iştirakçi (komünist) olamazlar. Fakat eşitliği sevdiklerinden dolayı, fertçi de kalamazlar. Türk kültürüne en uygun olan sistem solidarizm yani dayanışmacılıktır" (Gökalp 2003, 136).

Uluslaşmanın Farklı Halleri

Osmanlı Devleti'nde uluslaşma hareketleri hem dönemsel hem de siyasi gerekçelerle farklı eğilimleri içerisinde barındırır. Yukarıda da dile getirilen meşrutiyet döneminde ilk olarak resmi uluslaşma girişimleri olarak da ifade edilebilecek, doğrudan padişah Abdülhamit ve çevresindeki Jön Türklerin oluşturduğu Osmanlılık hareketi bunlardan biri olarak gelişti. Osmanlılık, Osmanlı devletinin kozmopolit değerlerini koruyarak ulus-devlet olabileceği savını taşıyordu. Bu yaklaşım Balkan Savaşları'nın ardından toplum için ikna ediciliğini kaybetmeye başladığında bu kez Panislamizm fikri etrafında toplanan ve İslam temelli bir Türk milleti anlayışını savunan hareket ortaya çıkmıştır. Panislamizm uluslaşma ideolojileri arasında hâkim bir konumda değildi. Ancak İttihat Terakki'nin Balkan Savaşları sonrasındaki resmi söyleminin şekillenmesinde etkili olan Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin gibi ideologların İslam vurgusunun yanında Türklüğü de yücelten, hatta Türklüğü birtakım İslami metinler içinden açıklamaya girişen ulus anlayışlarının Pan-islamist değerler barındırmadığını söylemek mümkün değildir. Üçüncü hareket de Rusya çevresinden Kazan, Volga, Tatar ve Azeri Türklerinin ulusçuluk hareketleridir. Bu hareket yukarıda da bahsedildiği gibi Türk Yurdu dergisi çevresinde toplanan, İslami vurgulara daha az sahip olup, uluslaşma sürecinin iktisadi, siyasi ve ırk temelli ortak tarih referanslarını öne çıkaran bir harekettir. Ayrıca Rusya kökenli Türklerin oluşturduğu uluslaşma hareketi diğer hareketlerin sahip olduğu Panislamizm ya da Turancılık benzeri geniş ideallere sahip olmaktan çok reel olan üzerinden iş görmeyi tercih eder. Büşra Ersanlı, Türk Tarih Tezi üzerine yaptığı çalışmasında, Osmanlıdaki uluslaşma hareketleri hakkında, 20. yüzyılın başında "milli" kimliğin yaratılmasına dair üç temel yaklaşımın öne çıktığını ifade etmektedir (Ersanlı Behar 2006, 801). Ersanlı'ya göre bu üç yaklaşımdan ilki Osmanlılık, ikincisi işlevsel Türkçülük, üçüncüsü ise kültürel Türkçülüktür. Ersanlı'nın işlevsel Türkçülük dediği bizim yukarıda bahsettiğimiz, Ziya Gökalp ve İttihat Terakki oluşumuna denk düşerken, kültürel Türkçülük ise daha çok Rusya kökenli Türkleri ve Yusuf Akçura'yı anlatır. Ersanlı böyle bir tanım yapmasının nedeni olarak da Gökalp'in Türkçülüğünün İslami değerlerle çelişmeyen ve varolanı teminat altına almaya dayalı bir siyasi oluşumken, Akçura'nın daha kültürel bir milliyetçilikle Türklüğü inşa etmeye çalışmasını gösterir.

Rusya'dan göç eden *criollo* Türkler ile Selanik'ten göç eden Türkler arasında uluslaşma tezlerinde ortaya çıkan kimi farklılıklar mevcuttur. Çoğunluğu Sovyet devriminden sonra Türkiye'ye sığınan Rusya kökenli Türkler İdil nehri boyunca yaşayan, çoğunluğu ticaret ile uğraşan topluluklardır. Rusya ile Türkistan arasındaki ticaretin yürütülmesini sağlayan Tatar Türkleri, 18. yüzyıldan sonra İdil bölgesindeki ticarete söz sahibi olmalarının yanında siyasi olarak da güçlenmişlerdir (Maraş ve Ablaziyev 2005, 63). Osmanlı Toprakları dışında yaşamaları ve farklı bir ekonomik örgütlenme içindeki sınıfsal konumları onların uluslaşma hareketi içindeki özgün ve seküler anlayışlarının nedeni olabilir. Çünkü bu aydınlar Osmanlı bürokrasisinden uzakta olduklarından Cumhuriyet'in geçmişle ilişkisini kesmesi sürecinde Osmanlı Devleti yapısını değiştirmek konusunda da cüretkâr olabilmekte ve yüzlerini Orta Asya'daki kökenlere dönebilmektedirler (Soysal 2003, 434). Oysa Selanikli memur Türkler Osmanlı İmparatorluğunun kozmopolit yapısı içinde yetişmişlerdir ve bu yapıyı bir arada tutan İslamiyet'e uluslaşma momentinde de önemli yer verirler. Bu içeride ve dışarıda olma durumu, Rusya kökenli Türkleri, Anderson'un *criollo* tanımının Türk uluslaşmasına uyarlanabilir yanı olarak görmemizi sağlar. Tıpkı Rusya'dan gelen Türklerin, ne orada bir Rus ne de Türkiye'de tam olarak bir Türk olarak algılanması gibi: "Milli Mücadele'de ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sovyetler Birliği ile ilişkilerin sürdürülmesinde de önemli rol oynayan bu kişilere her zaman güvenilmediği

biraz dışlandıklarını gösteren bilgiler de mevcuttur” (Soysal 2003, 434). Anderson’un *criollo* tanımını ortaya koyarken kullandığı İspanyol-Amerika örneğinde de böylesi bir dışlamayı görmek mümkündür.¹¹ Fakat Rusya Türkleri için bir kez uluslaşma yolculuğuna çıkıldıktan sonra geri dönmek olası değildir, her ne kadar ekonomik işleyişin önemli dışlıları olsalar da, siyasi haklara sahip olamamaları geri dönüşü olanaksız kılar. Bu bakımdan bir *criollo* memur için geri dönülebilecek bir sıra artık mümkün olamaz (Anderson 2004, 72).

Erken Dönem Türk Uluslaşmasında İki Karakter

Özellikle 20. yüzyılın başında Türk uluslaşmasında iki figürün öne çıktığı ve kendi çekim merkezlerini yaratmaları görülür. Bu figürlerden ilki Diyarbakır doğumlu olan Ziya Gökalp’tir. Gökalp 20. yüzyılın başlarında memurluk göreviyle gittiği Selanik’te ileride savunacağı ulusçu fikirleri edinmeye başlar. Bu dönemde aynı zamanda Fransız sosyolojisiyle ve batılı yazarlarla ilgilenir. Selanik’te geçirdiği 12 yıllık süre, Türk milliyetçiliğinin şekillenmesinde en önemli rollerden birine sahip olan Gökalp için önemlidir. Türkiye’ye döndükten sonra sosyoloji çalışmalarını sürdürür ve bu dönemdeki görüşleri, içinde bulunduğu İttihat Terakki hareketini önemli biçimde etkiler. Taha Parla kendisini, “İttihat ve Terakki’nin resmi, Kemalistlerin gayri resmî ideoloğu” olarak tanımlar (Ünüvar 2006, 30). Bu etkinin başlıca kaynaklarından sayılan *Türkçülüğün Esasları* eserinde Gökalp milletin ne olduğunu ve Türk’ün kim olduğunu tanımlamaya çalışır. Özellikle milletin ne olduğunu araştırdığı satırlar yönetsel bakımdan Renan’ın “millet nedir” makalesinin izlerini taşır. Milletin ırka, coğrafyaya, ümmete ve bireyci yaklaşımlara dayanan bir şey olmadığını söylediğinden sonra Gökalp biyolojik ve kültürel özellikleri bir araya getirdiği bir millet tanımı ortaya koymuştur.¹²

Akçura “*Üç Tarz-ı Siyaset*” eserinde daha önce belirtildiği üzere millet ya da Türklük tanımı yapmak ya da ideal olan bir ulus tasarımı ortaya koymak yoluna gitmez. Buna karşın Akçura meseleye daha siyasi hatta Makyavelci denilebilecek bir düzeyde gerçekçi bir siyaset düzleminden yaklaşıp Osmanlılık, Panislamizm ve Pantürkizm ideolojilerini Türk uluslaşmasına uyarlığı açısından değerlendirir. Gökalp’in milliyetçilik tanımına karşın, Akçura milleti “bir ırk, bir lisan, bir anane” olarak tanımlar. Akçura’nın burada bahsettiği ırk kavramı fizyolojik ırkçılıktan çok beraber yaşayan bir halkın sahip olabileceği kültürel ırk tanımına işaret eder. Ümmet tanımının bir parçası olan kavim gibi geleneksel kimlik biçimleri yerine Akçura, ortak tarihe ve kültüre yaslanan etnik bir Türk toplumu anlayışına sahiptir. Akçura bunu “Türk Birliği” siyaseti olarak tanımlarken, bu siyasetin çağdaş toplum yapısı içerisinde dini öne çıkaran siyasetlerden dolayı bir araya gelemeyen farklı dinsel ve etnik grupları Türklük paydası altında asimile edebileceğini düşünür. “Türk Birliği” siyasetinin bir diğer avantajı ise Akçura’ya göre, aynı etnik gruba ait olsalar da kültürel ve dinsel farklılıklardan dolayı dünyanın farklı yerlerinde dağınık biçimde farklı dinlere mensup olan Türkleri bir araya getirebilecek olmasıdır (Akçura 1976, 33–34). Bu varsayım, Akçura’nın Gökalp’in “kızıl elma”sı kabul edilen Turan fikrinden de ayrıştığı noktadır. Gökalp’in “Turan kelimesi, Turlar yani Türkler demek olduğu için, sadece Türkleri içine alan bir birliğin adıdır. O halde, Turan kelimesini bütün Türk boylarını kapsayan Büyük

11 Jose Muriollo de Carvalho, *Political Elites and State Building: The Case of Nineteenth-Century Brazil* eserinden aktaran Anderson, Amerika’da doğan İspanyolların İspanya tarafındaki yüksek mevkilerden çok daha yüksek ölçekte dışlandığına dikkat çeker (Anderson 2004, 68).

12 “Millet, dilce, dince, ahlâkça ve güzellik duygusu bakımından ortak olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan bir topluluktur. Türk köylüsü onu (*dili dilime uyan, dini dinime uyan*) diyerek târif eder. Gerçekten de bir adam, kanca ortak olduğu insanlardan çok dilde ve dinde ortak olduğu insanlarla beraber yaşamak ister. Çünkü insani karakterimiz bedenimizde değil, ruhumuzdadır. Maddî becerilerimiz ırkımızdan geliyor, mânevî becerilerimiz de terbiyesini aldığımız toplumdandır geliyor.” (Gökalp 2003, 23)

Türkistan'a karşılık kullanmamız gerekir" şeklinde tanımladığı Turan fikri, Akçura ve diğer Rusya Türkleri için fazlaca romantik bir idealdir (Gökalp 2003, 25).

Dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü yeniden sağlamak adına artık zayıflamış bir İslâmci ideolojinin yanında yükselmekte olan milliyetçi hareketi, Gökalp bir arada tutabilme kaygısıyla içinde İslami vurgunun yoğun olduğu bir milliyetçilik fikrini benimser. Gökalp'in toplumsal inancının birinci formülü şudur: "Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Batı medeniyetindenim" (Gökalp 2003, 54). Akçura kendini hiçbir zaman böyle bir zorunluluğun içinde görmez. Dahası Akçura için daimi olan tek şey Türklüktür, Türklük için yararlı olmadığı sürece İslâmiyet bile değiştirilebilir. Çünkü İslâm dini Akçura'ya göre Türk birliğini inşa etmek için gerekli olabilecek faktörlerden yalnızca biridir. Akçura İslâm dininin tıpkı Batı'da geçmişin Hristiyan devletlerinin dönüşerek, din ve devlet ilişkisinde dinin rolünü araçsallaştırıp, devlet içerisinde farklı milletlerin de yaşamalarını olanaklı kılması gibi, İslamiyet'in de bir arkaik form olarak yeni kurulacak Türk devletinde yer alması gerektiğini ifade eder.¹³ Akçura'nın din konusundaki araçsal ve organizmacı yaklaşımı dini ritüellerin toplumsal rolü hakkındaki görüşlerinde de mevcuttur. Örneğin Akçura, dini bayramların toplum mekaniğinin düzgün bir biçimde işlenmesini sağlayan 'makine yağı' işlevi gördüğünü öne sürer (Georgeon 2003, 106). Görülmektedir ki Akçura Batılı devletlerde uluslaşma süreci ile birlikte ortaya seküler devlet anlayışının Osmanlı'nın din temelli devlet örgütlenmesi içerisinde uygulanmasının mümkün olmadığını düşünmektedir. Bu durumda yapılması gereken dini, toplumsal ve siyasal yeni düzenin devlet anlayışına uygun hale getirmektir.¹⁴

Ziya Gökalp'in millet, din ve devlet ilişkisi üzerine görüşlerini incelediğimizde; milliyetçilik anlayışındaki İslâmci ve ümmetçi vurgunun, düşünürün Osmanlı toplumunu tahlil ederken toplumu sınıflara değil mesleklere ayırmasında da görebiliriz. Ümmetçi anlayışın dayanışma ve birlik fikrini topluma uyarlamak adına Gökalp sınıfları görmezden gelir, ona göre Marx için halk yalnız işçi sınıfından ibarettir. Ancak Gökalp'e göre halk, 'toplum' anlamı taşıdığından hukukça birbirine eşit olmayı kabul eden bütün sınıfların toplamıdır (Gökalp 2003, 56). Gökalp toplumsal dönüşümleri açıklamada ekonomik formları gereğinden fazla kullandığını düşündüğü Marx'ı eleştirerek, bu anlamda kültürü ve fikri değişimin motoru olarak gören Durkheim'i över. Tüm bunlara karşın Gökalp'in kendisi Doğu ile Batı arasında oluşan toplumsal farkı açıklamada sıkça ekonomik gerekçeler gösterir; "Avrupa'nın büyük şehirlerinde toplumsal yoğunluğun artması, iş bölümünü gerektirdi. Uzmanlık meslekleri ve uzmanlar ortaya çıktı. Uzmanlıkla beraber, fertlerde, kişisel karakter oluştu. Ruhların esas yapısı değişti. Bu esaslı değişiklikten yeni ruha sahip, mantıkça, ideale eski insanlara benzemeyen yeni insanlar doğdu. Bunların ruhundan fıskıran yeni hayat eski çerçevelere sığdıramazdı.(...) Doğu'da ise, toplumsal yoğunluk açısından ileri gitmiş büyük şehirler oluşmamıştı. Var olan büyük şehirler ise, nüfusça karışık oldukları gibi, kaynaşma araçlarından, bundan dolayı da moral yoğunluktan yoksundular. Bu yokluklar nedeniyle Doğu'da ne iş bölümü, ne uzmanlık, ne kişilik ne de büyük sanayi oluşmadı" (Gökalp 2003, 50).

¹³ İlgili bölüm için bkz. (Akçura 1976, 33-35)

¹⁴ Akçura'nın Machiavelli ile yakınlığı yalnızca realist bir politika yaklaşımından öte sekülerlik anlayışında da kendini gösterir. Machiavelli, İmparator Cesare Borgia'nın kilise otoritesinin yerine geçirmeye çalıştığı dünyevi otoritesinden ziyade, onun bu amacını yerine getirmek için kullandığı siyasi stratejilerden etkilenmiştir. Machiavelli'ye göre Borgia, uyguladığı siyasi stratejilerle dini egemenlik alanının dışına çıkarırken, egemenin hükmetme stratejileri içerisinde bir unsur olarak dini her daim kullanmıştır. Machiavelli için din, modern devlet anlayışı içerisinde geçmişteki aşkınsal otoritesini tamamen yitirmiştir, ancak nesnelere gündelik pratik düzenlenişi içerisindeki rolü halen devam etmektedir. Bkz. (Cassirer 1984, 138-143)

Akçura ise toplumsal sınıflara dair, içinde yaşadığı Rus coğrafyasında burjuva, aristokrat, gündelikçi gibi Osmanlı'da olmayan toplumsal sınıfların farkında olduğundan Osmanlı'yı da incelerken toplumsal sınıflar ve ekonomik kategorilerden bahseder. Bunun bir diğer nedeni de Brentano'nun Akçura'nın hocası olması nedeniyle, Akçura'nın hocasından öğrendiği Marksizm'den yönlemsel bakımdan yararlanmasıdır. Akçura sınıfsal analizinde modern ulus-devletin temeli olarak gördüğü burjuva sınıfının öneminden bahseder: "Eğer Türkler kendi içlerinde Avrupa sermayesinden de istifade ederek bir sermayedar burjuva sınıfı çıkarılabilecek olurlarsa yalnız memur ve köylüden ibaret Osmanlı heyet-i içtimaiyesinin muasır bir devlet halinde devamlı yaşayabilmesi zorlaşacaktır" (Gümüšoğlu 2003, 273). Hatta Türk uluslaşma hareketinin başarısı açısından yerine getirilmesi gereken ilk şey özellikle ülkenin doğusunda burjuva sınıfı yaratabilmektir. Akçura doğudaki milli bilincin zayıflığını oraya bir milli ekonominin gidememiş olmasına ve oraların ekonominin dışında olmasına bağlar; "Türk kültürünün ve dilinin gelişmesi ise Türk ekonomisinin güçlenmesine bağlıydı; eğer Doğu'nun kimi toplumları Türkün kim olduğunu bilmiyorlarsa, bunun nedeni, onların daha çok, Türkçe konuşmayan dışarıdaki topluluklarla ilişki içinde olmalarıydı. Sorun, Türkiye'nin ekonomik birliğinin sağlanmasıydı" (Georgeon 2003, 512). Bu bağlamda Akçura, Gökalp ve arkadaşlarının başını çektiği "Halka Doğru" hareketini çözüm olarak görmez. Gökalp'e göre; "Bir milletin aydınlarına, fikir adamlarına o milletin *seçkinleri* adı verilir. Seçkinler, yüksek bir eğitim ve öğretim olmakla, halktan ayrılmış olanlardır. İşte, halka doğru gitmesi lâzım gelenler bunlardır" (Gökalp 2003, 39).

Akçura, yukarıda söylendiği gibi halka doğru gitmenin öncelikle ekonomik güçlenme ile milli ekonomiyi oraya götürmek olması gerektiğini düşünür. Ulusal ekonomiyi doğuya götürmek bunun dışında Pan-Türkist ideolojinin gelecekte yol açabileceği toprak ve nüfus kayıplarına karşın İmparatorluk'ta yaşayan diğer unsurları (Kürt, Laz, Çerkez) asimile etmek için önemliydi. Bunun yanında Akçura'ya göre Ermeniler ve Araplar asimile edilemediklerinden en doğrusu bu halkların taleplerini karşılamaktır; "Bir milliyet teşkil edebilen akvamın vahdet-i Osmaniyyeye mugayır olmamak şartıyla tekâmül-i tabiyelerine mani olmaya kalkışmamak, Türk milliyetperverlerinin esas fikirlerindedir."¹⁵

Sonuç

Türk ulusal kimliğinin oluşumunda özellikle kaybedilen savaşlar sonrası Osmanlı Devleti'nin çeperlerinden Anadolu'ya göç eden düşünürlerin etkisi gözlemlenmektedir. Bu göç hareketi Akçura örneğinde Rusya coğrafyasında şekillenen ulus fikriyatını Anadolu'ya taşımak biçiminde tezahür ederken; Gökalp, Akçura'dan farklı bir yol izleyerek Osmanlı bürokratik geleneği içerisinde gelen biri olarak, merkez dışında edindiği uluslaşma fikriyatını merkeze taşımıştır.

Türk uluslaşması sürecinin 1920'li yıllardan günümüze kadar farklı momentleri üzerinde her iki düşünürün de, hem kişi olarak hem de temsil ettikleri gelenek anlamında etkileri büyüktür. Akçura'nın Rusya coğrafyasında şekillenen ulus fikrinin, özellikle erken cumhuriyet dönemindeki ekonomik kalkınmacı ve toplumsal aydınlanmacı gelenek ile örtüştüğü görülmektedir. Akçura'nın ulus fikri, daha önce de ifade edilmeye çalışıldığı üzere ekonomik gerçekliklere başat değer atfetmesinin yanında, siyasi popülizmden görece uzak durur. 1930'lu yıllardan sonra ise ulusal kimliği gerçekçi politikalar ekseninde oluşturmaya

15 Abdullah Cevdet bu sözlerden dolayı Akçura'ya 'o milliyetperver değil milelperver'dir diyerek, Akçura'nın yeteri kadar milliyetçi olmadığını ifade eder. Bkz. (Georgeon 2005, 49)

çalışan Akçura'nın dâhil olduğu anlayışın yerini, Ziya Gökalp'in dini söylemi öne çıkaran, popüler ve romantik milliyetçilik anlayışı almıştır. Gökalp'in milliyetçiliğinin muhafazakâr olması ve dinî değerleri yüceltmesi nedeniyle kitlesel bir popülerlik elde etmede daha başarılı olduğu görülmektedir. Gökalp'in başını çektiği ve milli söylemde dini referans alan bu geleneğin, sahip olduğu kitlesel popülistliği nedeniyle, 1980 askeri darbesi sonrası komünizme karşı bir duvar olarak kullanıldığı görülmektedir (Copeaux 2003, 47). Benzer biçimde 1955 ve sonrasında azınlıklara yönelen pogrom ve katliamlarda kullanılan popülist siyasal söylemdeki İslâm vurgusu hem sermayenin el değiştirmesi hem de ortak öfkenin azınlıklara yönlendirilmesi sürecindeki azınlıkları 'batılı öteki' olarak tanımlamakta, bunu yaparken de hem Türklüğe hem de İslâm'a referansla yerliliği yüceltmektedir. Bu yüceltme ediminde yine Ziya Gökalp'in kurucusu olduğu 'Sentez' akımının ideolojik karakteri önemli bir rol oynar.

Sonuç olarak erken Cumhuriyet döneminden günümüze değin, her iki düşünürün de temsil ettiği farklı uluslaşma eğilimleri, ulusal kimliğin kuruluşunda ve tarihsel koşullara-krizlere bağlı olarak yaşadığı dönüşümlerde ulus-devletin, homojen çekirdeğini koruyabilmek adına pratik bir işlev görmektedir.

Kaynakça

- Akal, Cemal Bali. 1995. *Sivil toplumun Tanrısı*. İstanbul: Engin Yayıncılık.
- Akçam, Taner. 2006. "Türk Ulusal Kimliği Üzerine". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 4:53–62. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akçura, Yusuf. 1976. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akgündüz, Ahmet. 1998. "Migration to and from Turkey, 1783–1960: Types, Numbers and Ethno-religious Dimensions". *Journal of Ethnic and Migration Studies* 24 (1): 97–120. doi:10.1080/1369183X.1998.9976620.
- Anderson, Benedict. 2004. *Hayali cemaatler*. Çeviren İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları.
- Berkes, Niyazi. 2012. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cassirer, Ernst. 1984. *Devlet Efsanesi*. Çeviren Necla Arat. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Copeaux, Ettiene. 2003. "Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 4:44–52. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Deringil, Selim. 1998. "From Ottoman to Turk: self-image and social engineering in Turkey". İçinde *Making majorities: constituting the nation in Japan, Korea, China, Malaysia, Fiji, Turkey, and the United States*, 217–26. Stanford, California: Stanford University Press.
- Ekmekçioğlu, Lerna. 2014. "Republic of Paradox: The League of Nations Minority Protection Regime and The New Turkey's Step Citizens". *International Journal of Middle East Studies*, sayı 46: 657–79. doi:10.1017/S0020743814001007.
- Ersanlı Behar, Büşra. 2006. "Bir Aidiyet Fermanı: Türk Tarih Tezi". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 4:800–810. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gellner, Ernest. 1998. *Milliyetçiliğe Bakmak*. Çeviren Simten Coşar. İstanbul: İletişim Yayınları.

Georgeon, Francois. 2003. "Yusuf Akçura". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 4:505–14. İstanbul: İletişim Yayınları.

———. 2005. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura*. Çeviren Alev Er. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Gökalp, Ziya. 2003. *Türkçülüğün Esasları*. 2. baskı. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Gümüşoğlu, Firdevs. 2003. "Türk Yurdu". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 4:269–74. İstanbul: İletişim Yayınları.

Habermas, Jurgen. 2005. *Öteki Olmak Ötekiyle Yaşamak*. Çeviren İlknur Aka. 3. baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1964. "The German Constitution". İçinde *Hegel's Political Writings*, editör Z. A. Pelczynski, çeviren T.M. Knox. Oxford: Clarendon Press.

Maksudyan, Nazan. 2005. "The Turkish Review of Anthropology and the Racist Face of Turkish Nationalism". *Cultural Dynamics* 17 (3): 291–322. doi:10.1177/0921374005061992.

Maraş, İbrahim, ve Zinnur Ablaziyev. 2005. "G.M. Zalkind'in Tatar Ticari Burjuvazi Tarihine Dair: 18. Yüzyıl Sonlarında Bu'ada (Buinsk) Tatar Tüccarlar Başlıklı Etüdü". *Modern Türklük Araştırma Dergisi* 2 (3): 62–70.

Öğün, Süleyman Seyfi. 1997. "Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü". İçinde *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik Konferansı Bildiri Kitabı*, 207–230. Ankara: Bağlam Yayıncılık.

Pierson, Christopher. 2000. *Modern devlet*. Çeviren Dilek Hattatoğlu. İstanbul: Çivi yazıları.

Pinkard, Terry P. 2012. *Hegel*. Çeviren Mehmet Baris Albayrak. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Somel, Selçuk Akşin. 1997. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Kimliği". İçinde *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik Konferansı Bildiri Kitabı*, 71–83. Ankara: Bağlam Yayıncılık.

Soysal, Gün. 2003. "Rusya Kökenli Aydınların Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin İnşasına Katkısı". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 4:483–504. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tilly, Charles. 1985. "War Making and State Making as Organized Crime". İçinde *Bringing the State Back*, 169–187. Cambridge: Cambridge University Press.

Toprak, Zafer. 1995. *Milli İktisat - Milli Burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ülker, Erol. 2005. "Contextualising 'Turkification': nation-building in the late Ottoman Empire, 1908–1918". *Nations and Nationalism* 11 (4): 613–36. doi:10.1111/j.1469-8129.2005.00222.x.

Ünüvar, Kerem. 2006. "Ziya Gökalp". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 4:28–36. İstanbul: İletişim Yayınları.

Yaşlı, Fatih. 2009. *"Kinimiz dinimizdir": Türkçü faşizm üzerine bir inceleme*. Ankara: Tan.